

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

УДК 32:167.7:314

Польовий М. А., НУ «ОЮА»

МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОГНОЗУВАННЯ ПРОЦЕСІВ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

Розглянуто різноманітні методичні аспекти прогнозування політичних процесів в країнах демократичного транзиту на основі використання демографічних параметрів порядку в сучасних нелінійних синергетичних моделях соціально-політичної динаміки. Окреслено зміст моделей «структурно-демографічних циклів». Зроблено висновки про перспективність використання у вигляді параметра порядку в моделях політичних процесів в країнах демократичного транзиту динаміки приросту кількості міської молоді.

В сучасній політичній науці одну із важливих проблем представляє дослідження різних аспектів розвитку країн демократичного транзиту. Серед різних підходів до даної проблеми перспективним представляється моделювання соціально-політичних процесів в країнах демократичного транзиту, яке ставить на меті побудову різнотермінових прогнозів їх розвитку. Слід зазначити при цьому, що у гуманітарній науці ще наприкінці ХХ ст. стали з'являтися досить обґрунтовані твердження щодо нелінійності та хаотичності будь-яких процесів, пов'язаних із соціальною діяльністю людини. Можна пригадати, що на нерівноважний характер політичної системи та політичного життя в цілому вказував ще Д. Істон: «Найважливішим недоліком аналізу рівноважних станів, того типу

аналізу, який переважає в політологічному дослідженні, є те, що він фактично нехтує здатністю систем справлятися зі збурювальною дією середовища» [1, с.632].

Г. Хакен та І. Р. Пригожин довели, що адекватним шляхом модельного врахування нелінійності соціального простору є застосування методів синергетики, спеціально призначених для моделювання нелінійної динаміки. Теоретичний розвиток синергетичного підходу пов'язаний також з іменами таких вчених, як Р. Том, Б. Мандельброт, Ю. Клімонтович, С. П. Курдюмов, Г. Г. Малинецький, Д. С. Чернавський та ін. Можливості застосування теорії хаосу та нелінійної динаміки в політичних дослідженнях оцінювало багато дослідників, серед яких І. Р. Пригожин, І. Стенгерс, Г. Г. Малинецький, Т. Браун, О. В. Мітіна, В. П. Петренко, Л. К. Шкаренков, М. Макбарнетт, Ю. А. Святець та ін. [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8].

Завданням даної статті є аналіз деяких методичних проблем побудови прогнозів розвитку країн демократичного транзиту на основі моделей, які враховують різні варіанти демографічного параметра порядку. Цей параметр порядку є найбільш застосовуваним у сучасних синергетичних моделях соціально-політичної динаміки.

На відміну від «стандартного» системного підходу в синергетиці існує інший підхід до відбору інформації про той або інший процес для аналізу та моделювання. Замість великої кількості чинників, від яких залежить стан системи за звичайного імітаційного, наприклад, кінцево-різницевого, моделювання [9], синергетика розглядає нечисленні параметри порядку, від яких залежать компоненти вектора стану системи та які, у свою чергу, впливають на параметри порядку.

У переході від компонент вектора стану до нечисленних параметрів порядку міститься сенс одного із засадничих принципів синергетики – принципу підпорядкування. Йдеться про підпорядкування компонент вектора стану параметрам порядку. Зворотна залежність параметрів порядку від компонент вектора стану призводить до виникнення того, що прийнято називати круговою причинністю або зворотним зв'язком.

Звичайно головним досягненням синергетики й вбачають те, що в її рамках на основі аналізу відомих моделей вдалося виявити універсальні закони виникнення та розвитку складних систем

і складної кооперативної поведінки. Серед сучасних синергетичних моделей соціально-політичних процесів чільне місце посідають моделі, в яких у вигляді параметра порядку використовується демографічний показник.

Одна з перших моделей такого роду належить Г. Ферстеру, П. Мора та Д. Аміоту, які видали у 1960 р. статтю з інтригуючою назвою «День Страшного Суду: п'ятниця 13-го листопада 2026 р.» Згідно прогнозу цих авторів, за умови збереження експоненційної тенденції зростання населення Землі, що відбувалась в останні дві тисячоліття, саме наприкінці 2026 року розраховувана кількість людства мала наблизитись до безкінцевості [10]. Головну увагу в цій праці було звернено на обґрунтування відповідних розрахунків, але тільки пунктиром окреслено очевидні соціально-політичні наслідки настання подібного стану речей.

На розвиток згаданої моделі С. П. Капіца розробив справжню синергетичну модель динаміки народонаселення на Землі на протязі історії людства, одним з головних висновків якої є виведення її автором так званого принципу демографічного імперативу. Даний принцип містить фактично опис синергетичного параметра порядку, який визначає життя усього людства та, в тому числі, в стратегічному плані його політичну складову [11; 12, с. 223].

На відміну від Т. Мальтуса, який стверджував, що саме наявні ресурси визначають швидкість зростання населення та його межі (визначений Т. Мальтусом параметр порядку можна визначити терміном «ресурсний»), згідно доведеному С. П. Капіцею принципу демографічного імперативу, темп зростання залежить від внутрішніх властивостей системи (власне, людства), а не від зовнішніх умов і ресурсів. У той же час констатуємо, що Т. Мальтус дійсно був одним з перших, хто спробував звести усе розмаїття діючих факторів політичного та соціального життя до певного, синергетичного за сутністю, параметра порядку, хоча Т. Мальтус, вочевидь, й не використовував подібної термінології. Отже, модель С. П. Капіци парадоксально вказує на глобальну незалежність соціально-політичних процесів від зовнішніх ресурсів протягом усієї історії розвитку людства.

Для населення світу, якщо розглядати його як єдину відкриту систему, що розвивається шляхом самоорганізації, модель дозволяє охопити величезний діапазон часу і період майже усієї історії людства. В моделі С. П. Капіци постулюється постійність та інва-

ріантність автотомодельного процесу, для якого встановлюються природні межі його застосовності та використовуються мінімальні засоби для розвитку несуперечливої теорії [11; 12, с. 225]. Істотним виведенням моделі С. П. Капіци стало уявлення про кінематичне перетворення ефективної тривалості історичного часу у міру самоприскореного зростання людства [12, с. 227]. Аналіз моделі С. П. Капіци показує, що людство нині проходить критичну епоху зміни парадигм розвитку, якої раніше ніколи не відчувало.

Продовжують традицію побудови синергетичних моделей із демографічним параметром порядку дослідники, які позиціонують себе як прибічники математичної історії. Серед них найвідомішими є С. О. Нефьодов, П. В. Турчин, Л. Є. Грінін, С. Ю. Малков та А. В. Коротаєв. Багато у чому їх моделі корелюють з моделлю структурно-демографічних циклів Дж. Голдстоуна. Стрижневою ідеєю моделі Дж. Голдстоуна, присвяченої аналізу взаємозв'язку між демографічними та політичними змінами, є теза про визначальний вплив демографічного розвитку країни на суспільно-політичний [13, р. 11 – 12]. Відштовхуючись від ідеї неомальтузіанської теорії про те, що в традиційних суспільствах обмеженість ресурсів періодично призводила до перенаселення і криз, Дж. Голдстоун припустив, що зростання населення викликає кризу держави опосередковано, впливаючи на соціальні установи, які, у свою чергу, впливають на соціальну стабільність [13, р. 12].

Цей підхід розвинули у своїх працях С. О. Нефьодов та П. В. Турчин, які продовжили розвиток моделей «структурно-демографічних циклів» [14; 15]. Основні положення концепції «структурно-демографічних циклів» базуються на тезі про те, що «основна сила, що руйнує державу – зростання населення, яка веде до поступового падіння доходу на душу населення, поки зрештою надлишок понад голодне існування стає недостатнім, щоб задовольнити правлячий клас» [15, с.196]. Другою найважливішою тезою можна вважати ідею про те, що «крах держави спричиняється фракційною боротьбою всередині еліти, яка відкриває шлях народному повстанню» [15, с.196]. Таким чином, в основі моделі структурно-демографічних циклів у вигляді синергетичного параметра порядку взято зростання душевого доходу. Відносно другої базової тези П. В. Турчин формулює думку так: чисельність еліти зростає, коли душевий дохід більший, ніж певна порогова норма, необхідна для збереження та відтворення

одного аристократа [15, с. 189]. Отже, структурно-демографічні кризи є, на думку названих вище вчених, у кінцевому підсумку, ресурсними кризами.

На думку розробників моделей «структурно-демографічних циклів», ситуацію політичної кризи внаслідок кризи демографічної на стадії поступового переходу від традиційного за сутністю доіндустріального суспільства можна назвати «мальтузіанською пасткою» (за ім'ям відомого Т. Мальтуса). Сутність мальтузіанської пастки полягає у тому, що завдяки відносно швидкому зростанню якості медичного обслуговування та певному зростанню виробництва продуктів споживання приріст населення у кінцевому підсумку випереджає зростання виробництва продовольства. Внаслідок даного ефекту у довгостроковій перспективі не виникає ані приросту виробництва продовольства, ані покращення умов існування переважної більшості населення і воно залишається здебільшого на рівні існування, що наближається до голодного виживання [16].

Різноманітні модифікації даної моделі були відтворені С. О. Нефьодовим, Л. Є. Грініним, С. Ю. Малковим, А. В. Коротаєвим та деякими іншими вченими на історико-політичному матеріалі для досить тривалого періоду часу від імперій Давнього Сходу до початку ХХ ст. [17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25]. Як слушно стверджують цитовані автори, на даний час вважається доведеним, що етап небезпеки мальтузіанської пастки більш-менш успішно пройшла більшість країн світу за винятком, можливо, деяких країн Тропічної Африки [16, с. 189].

Отже, політико-прогностичний потенціал багатьох модифікацій такої моделі структурно-демографічних циклів дещо обмежений у часі суспільствами, в яких дія демографо-ресурсних параметрів порядку, властивих традиційним суспільствам, не корегується або не суттєво корегується іншими факторами на кшталт індустріального виробництва чи комп'ютерних соціальних мереж. Тобто без додаткової модифікації такі моделі неможливо використовувати для прогнозування соціально-політичного розвитку країн демократичного транзиту.

Певну відповідь на потребу актуалізації такого політико-демографічного напрямку синергетичного моделювання соціально-політичних процесів надає модель прогнозування соціально-політичних заворушень, запропонована А. В. Коротаєвим

та Ю. В. Зінькіною. Визначаючи наявність проблеми мальтузіанської пастки, а також наявність певних політичних заходів для найменш болісного виходу з цієї пастки, вказані автори йдуть далі та стверджують, що на виході з мальтузіанської пастки на відповідну країну чекає нова небезпека, яка їй отримала назву «пастки на виході з мальтузіанської пастки» [26, с. 101-102]. Механізм виникнення цієї нової «пастки» представляється цитованим авторам наступним. На початку виходу з «мальтузіанської пастки» різко зменшується смертність населення, що призводить до стрімкого прискорення темпів приросту населення за умов покращення медичного обслуговування та якості життя в цілому. Це прискорення супроводжується особливо сильним зниженням дитячої смертності, що призводить до різкого зростання кількості молоді в загальній кількості населення. На демографічній піраміді це явище проявляється у вигляді так званого «молодіжного бугра».

Зростання долі тієї частини населення, яка найбільшою мірою схильна до агресії та радикалізму, часто виступає важливим фактором політичної дестабілізації. Якщо додати до цього неможливість своєчасного забезпечення цього молодого населення достатньою кількістю робочих місць, країна, в якій відбувається подібна демографічна ситуація, стикається з цілою армією молодих безробітних, які є потенційними учасниками будь-яких політичних заворушень. Оскільки, зазвичай, вихід із мальтузіанської пастки супроводжується (точніше, супроводжувався) стрімким зростанням міського населення, до зазначеного вище додається маргіналізація величезних колишніх селянських мас, які вже перестали бути селянами, але стають жителями міст «другого гатунку», вимушені працювати у найгірших умовах за найнижчу платню. Додатковими факторами політичної нестабільності до вказаних умов можуть виступати військова поразка або тривала економічна криза [26, с. 102].

За такого розвитку подій синергетичним параметром порядку у суспільно-політичному житті країни виступає темп приросту міської молоді. На думку цитованих вчених, якщо кількість міської молоді збільшується зі швидкістю більше 30 % за п'ятирічку, слід очікувати серйозних внутрішньополітичних потрясінь, якщо ж темп приросту міської молоді починає перебільшувати 45 % за п'ятирічку, подібні політичні негаразди стають майже непереможними [26, с. 102].

Проведені нами дослідження динаміки суспільно-політичного та демографічного розвитку сучасної України [27] дозволяють стверджувати, що для сучасних країн демократичного транзиту справжнім параметром порядку, який визначає стабільність їх політичного процесу, доцільно вважати темп річного приросту кількості молоді із переважно вищою або незакінченою вищою освітою у великих та середніх містах на фоні вкрай швидкого річного приросту охоплення населення засобами ефективної комунікації, не опосередкованої державним втручанням (мобільний зв'язок та, у першу чергу, Інтернет). Фактичним показником цього параметра порядку для українського політичного процесу першого та другого десятиріччя XXI століття слід вважати щорічний темп приросту міської молоді вікового інтервалу 21 – 25 років.

Отже, динаміка кількості міської молоді представляється одним із найбільш перспективних параметрів порядку серед розглянутих, використання якого в прогностичних моделях дозволяє з різним ступенем вірогідності передбачати загрози для соціально-політичної стабільності в країнах демократичного транзиту.

Водночас загальновідомі суспільно-політичні заворушення, які відбувались на початку 2011 р. у низці країн Північної Африки та Близького Сходу та ще й зараз відбуваються у деяких з них, надають серйозні аргументи для певної модифікації запропонованих досі синергетичних параметрів порядку, оскільки дані заворушення не вдалось передбачити за допомогою розглянутих моделей. Проблему для подальших досліджень представляє пошук більш адекватних для відображення сучасних процесів політичного транзиту параметрів порядку.

Бібліографічний список

1. Истон Д. Категории системного анализа политики / Д. Истон // Антология мировой политической мысли: В 5 т. – М. : Мысль, 1997. – Т. II. – С. 630 – 642.
2. Пригожин И. Р. Наука, цивилизация и демократия [Електронний ресурс] / И. Р. Пригожин ; пер. В. Н. Игнатъева // Futures. – 1986. – Vol.18. – № 4 (August). – P. 493 – 507. – Режим доступу: <http://study.ustu.ru/view/aid/95/1/Prigojin.doc>
3. Brown T.A. Nonlinear Politics / T. A. Brown // Chaos Theory in the Social Sciences : Foundations and Applications / L. D. Kiel, E. Elliot (eds.). – Ann Arbor : University of Michigan Press, 1996. – P.119 – 134.

4. Малинецкий Г. Г. Нелинейная динамика и «историческая механика» / Г. Г. Малинецкий // *Общественные науки и современность*. – 1997. – № 2. – С. 103 – 109.
5. Митина О. В. Синергетическая модель динамики политического сознания / О. В. Митина, В. П. Петренко // *Синергетика и психология. Тексты. Методологические вопросы*. – М. : Союз, 1999. – Вып. 1. – С. 336 – 358.
6. Шкаренков Л. К. Россия в неустойчивом мире / Л. К. Шкаренков ; Московский синергетический форум. – М., 1996. – 32 с.
7. McBurnett M. Complexity in the Evolution of Public Opinion / M. McBurnett // *Chaos Theory in the Social Sciences : Foundations and Applications*. – 1997. – P. 165 – 194.
8. Святець Ю. А. Злами в історії як точки біфуркації / Ю. А. Святець // *Ейдос. Альманах теорії та історії іст. науки / редкол. : В. Смолій (гол. ред.) та ін. : Ін-т історії України, 2008. – Вип.3.- Ч. 1. – С. 297 – 318.*
9. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія / М. А. Польовий. – Одеса : Фенікс, 2011. – 288 с.
10. Foerster H. von. Doomsday: Friday, 13 November, A.D. 2026 / H. von Foerster, P. M. Mora, L. W. Amiot // *Science*. – 1960. – Vol. 132 (4 November). – P. 1291 – 1295.
11. Капица С. П. Математическая модель роста народонаселения мира / С. П. Капица // *Математическое моделирование*. – 1992. – Т. 4. – № 6. – С. 65 – 79.
12. Капица С. П. Сколько людей жило, живет и будет жить на Земле. Очерк теории роста человечества / С. П. Капица. – М. : Международная программа образования, 1999. – 240 с.
13. Goldstone J. A. Population and Security: How Demographic Change Can Lead to Violent Conflict / J. A. Goldstone // *Journal of International Affairs*. – 2002. – № 56/1. – P. 3 – 22.
14. Нефедов С. А. Опыт моделирования демографически-структурных циклов / С. А. Нефедов, П. В. Турчин // *История и Математика: макроисторическая динамика общества и государства*. – М. : КомКнига/URSS, 2007. – С. 153 – 167.
15. Турчин П. В. Историческая динамика. На пути к теоретической истории / П. В. Турчин. – М. : URSS, ЛКИ, 2010. – 365 с.
16. Некоторые возможные направления развития теории социально-демографических циклов и математические модели выхода из мальтузианской ловушки / Л. Е. Гринин,

- С. Ю. Малков, В. А. Гусев и др. // История и Математика: процессы и модели. – М. : Либроком/URSS, 2009. – С. 134 – 210.
17. Нефедов С. А. Аграрные и демографические итоги русской революции / С. А. Нефедов. – Екатеринбург : Изд. УГГУ, 2009. – 203 с.
 18. Нефедов С. А. Теория демографических циклов и социальная эволюция древних и средневековых обществ Востока / С. А. Нефедов // Восток – Oriens. – 2003. – № 3. – С. 5 – 22.
 19. Нефедов С. А. Факторный анализ исторического процесса. История Востока / С. А. Нефедов. – М. : Территория будущего, 2008. – 751 с.
 20. Коротаев А. В. Законы истории. Вековые циклы и тысячелетние тренды. Демография. Экономика. Войны / А. В. Коротаев, Н. Л. Комарова, Д. А. Халтурина. – М. : КомКнига/URSS, 2007. – 256 с.
 21. Гринин Л. Е. Политическая эволюция мир-системы: формальный и качественный анализ / Л. Е. Гринин, А. В. Коротаев // Эволюционная историческая макродинамика. – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – С. 52 – 118.
 22. Малков С. Ю. Логика эволюции политической организации социальных систем / С. Ю. Малков // Эволюционная историческая макродинамика. – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – С. 189 – 202.
 23. Бадалян Л. Г. Демографический дисбаланс начала ценоза, монокультура и экономика избыточного населения / Л. Г. Бадалян, В. Ф. Криворотов // Анализ и моделирование глобальной динамики. – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – С. 278 – 322.
 24. Нефедов С. А. Проблема Великой Смуты: клиодинамическое объяснение / С. А. Нефедов // Анализ и моделирование глобальной динамики. – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – С. 343 – 348.
 25. Коротаев А. В. Базовая модель средневековой египетской политико-демографической динамики / А. В. Коротаев // Турчин П. В. Историческая динамика : на пути к теоретической истории. – М. : УРСС, 2010. – С. 347 – 365.
 26. Коротаев А. В. Прогнозирование социополитических рисков: ловушка на выходе из мальтузианской ловушки / А. В. Коротаев, Ю. В. Зинькина // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – 2010. – № 36 (Октябрь). – С. 101 – 102.

27. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія / М. А. Польовий. – Одеса : Фенікс, 2011. – 288 с.

Стаття надійшла до редколегії 30.05.2012

Рассмотрены различные методические аспекты прогнозирования политических процессов в странах демократического транзита на основе использования демографических параметров порядка в современных нелинейных синергетических моделях социально-политической динамики. Описано содержание моделей «структурно-демографических циклов». Сделан вывод о перспективности использования в виде параметра порядка в моделях политических процессов в странах демократического транзита динамики прироста количества городской молодежи.

Various methodical aspects of prognostic of political processes in countries of democratic transit on the basis of using demographic parameters of order in modern nonlinear synergetics models of socio-political dynamics are considered. Maintenance of models of «structural-demographic cycles» is described. Drawn conclusion about perspective of the use of dynamics of amount increase of town young people as a parameter of order in models of political processes in countries of democratic transit.